

SISUKORD:

1. Kirmse küla suitsosanna.
2. Vana savvusann Aiaoroh Kolepi küläh
3. Missokandi savvusannast.
4. Jutt suidsusannast.
5. Savvusannan käumise lugu, koh olõs kah uma elo andnu (jätnu).
6. Mehekodo sann
7. Savvusann Aiaoroh Kolepi küläh
8. Väiku sannaoppus
9. Karula savvusannast
10. Uma sann
11. Pätitego suidsusannah
12. Mu suidsusanna
13. Suidsusann Kooskorah
14. Liinaprovva tahtsõ vanavanaesä sanna puhtas mõskõ
- 15.

1. Kirmse külä suitsosanna.

Kui ma latsõna mäletämä nakse, oll Kirmse küläh 19 talopidämist ja kats säänäst väiksembät majapidämist, kos just talotüüga elämist es saia. Noist üts tegi puuanomeid, tuubreid, vanne, tünne ja esike puust pange. Tõõne oll ütsik naane ja timä oll tollõajo külä ja ümbruskonna latse vastavõtja. Nii sis: küläh oll 21 elämist kos egalütel oll uma sann. Ja nuu sanna olliva kõik suitsosanna. Önnõgi üteh, suurõmbah taloh oll korstnaga sann. Tuusann oll ehitet elomaja kõõgi otsa. Öt suitsosann oll tulõohtlik, sis tuu, kõõgiotsa ehitet sann pidige olõma korstnaga. Kõik tõõsõ, ehtsä suitsosanna, olliva elämise hoonõtõst kavvõmbhe ehitet. Ja es olõ juhust, öt küläh olõs mõni sann kütmisega är palano. A' ütskõrd tull iks tuu aig kah!

Külä ja külä suitsosannõ ajalugu lõpõs mi põlvkonnaga. Viil miialine mälehtäs noid aigõ kos jõulolaupäväl, vanaaastäõdago, munapühilaupäväl keväja, suvistõpühälaupäväl suvõl ja jaanipävälaupäväl suitsevä küläh kõik sanna. Kõõgõparembidi oll toda nätä jõulolaupäväl ja vanaaastä õdago, kui ilm oll külm ja tuulõvaganõ. Mii latsõ sis toda vahemege: kelle sann suitsas kõõgõ rohkõmb. Terve külä sanna olli mi kodotalost häste nätä, ollime küläst väläh ja mis kõõgõ tähtsämb - põllu ja põlluveere olli võsost puhta, talo ja nääde sanna nigu peopääl!

Tõõne, külä suitsosannõga tähehepanmist väärt lugu oll: keväjäne lihasuitsutamise aig. Tuu nakas tavaliselt aprilli kuuh. Sis oll iks nii öt, kui juhtosid mõnõst sannast mõõdäminemä, kos just liha suitso, tunset hääd, miildõvat suitsoliha lõhna. Ja toda lihalõhna jakko nikani kui küläh jakko liha.

Ka lihasuitsotamiseq es pala küläh määnege sann, aga, nigu ma üttele, ütskõrd tu iks juhto. Öt suitsosannah liha suitsotada, oll iks vaja tiidä, midä ja kuis tetä. Tuuajo inemese noid nippe tiidseva ja näil es juhto kah midäge.

A' nüüd tulõ jutto joba mehest kes külh nägi, kuis imä liha suitsot, aga tegi iks ummamuudo ja õnnõtus ollgi käeh. Nimelt, tä pandse liha rippo kah kerese kotsõlõ, midä tiies keäke, kes vähäge suitsotamise riigleid tiise. Keresekotus lae all pidi vaba oloma joba tuuperäst, öt sääl om kuumus kõõgõ kõvõmb ja lihast nakas rasõv vällä juuskma ja viimäne, rasõv, kuuma kerese kivve pääle tsikonana, lät palama.

„A' ma panni kivele pleki pääle“, targut miis peräst, kui palano oll nii liha kui sann.

Plekk pästäõs rasvapalamist. Esiasi olnu sis, kui pleki asõmõl olnu vann ja tuuge korgõmbah kerese kivest. A' häbü küläh mitmõkõrdnõ: küläh edimäne sannapalang ja

viil, miis palot nii uma kui kah naabrenaase liha är. Nii iks tete, kui kellelge oll liha vähä ja kellel jäi sannah ruume üle.

Viil üts umaperä külä suitsosannõga. Noist, 21 sannast oll neli nii tiiveereh, õt kui juhtosid laupävädago sannast müüdä minemä, sis kuulid kui sannah visate lõõnut ja vihaga naate vihtma. Noist tiiveeresannõst om nüüd tänapäivä jäänu üts. A' talo sissesõitmise tii viirde ehitet sanno oll küläh kokko kümme. Talo sissesõitmise tiiviirde sanna ehitämise mõtõ oll lihtne: talvol, kui lumi sükäv, olõs vaja sannatiid valla aia, nädälä joosul iks talost väläh käüdi ja nii oll ka sannani tii valla.

Ja tänapäväni om sis mi küllä 21-st suitsosannast viil sannakäümisekõlblikust jäänu vaid neli. Ja esike nuu neli ei suitsa kõrraga ei jõulolaupäväl, ei vanaaastä ega jaanipävä laupäväl...

XXX

Aga nüüd kats juhtomit miikülä suitsosannõga.

Aig oll inne märtsikiototamist. Koskilt Ingerimaalt, uma kodo kaotanu perekond, imä kolmõ tütrega, tulliva mi küllä ja sava eloasõmõ ütte jõukabahe tallo. Nää olliva ingõrõsuumlasõ, aga väega puhta ja tüüka inemese. Nää teivä talotõid, keväja panniva kartoleid, suvõl aitevä hainatüül ja sügüse koristevä vilja ja võtiva kartoleid. A' latsõkõsõ-sõsarõ olliva väega üttheoitja, saisiva ütstõse eest ja kõgõlõ otsa, tsusevä küläposkõsi:

„Noh, pojanhuska (poiskõsõvolask) kunas saad mehepüksi jalga?“ Toda jutto kõneleva nää mudoke soomõ keeleh. Suurõmbit poiskõsi mudoke ai tuu jutt vihalõ - mis pojanhuska nimä omma? Aga poiskõstõl, kes tahtseva hinnäst joba meestest pitä, olliva viil jalah põksi, mis küündõvä õnnõge allapuule põlve!

Nii nuu suurõmba külätsura märgävä kokko: teeme noole tyttõmäineneile äräh 1:0. Plaan oll lihtne: kui imä lät uma ilosatõ tütärdega laupäväl sanna, lääme sannavüürüstõhe ja toomõ näde rõiva är.

Tuli laupäiv ja poiskõsõtsurä olliva aiksahe sannalähkoh hainasiih kõtulõ, oodiva kuna soomõimä uma tütärdõga sanna tulõ. Nii kui naase sanna sisse lätsivä, kulsõva poiskõsõ, kuna visatas kerelese lõõnut ja vihtlõma naatas, õt sis tuu helüvarõh rõiva sannavüürüsest är võtta.

Kõgõ suurõmb ja kõgõ julgeõmb tsura karaske hainasiist vällä ja sannaussõst sisse. Tõõsõ tsurä olli sis kah julgeõmba ja joosiva rutto suurõmbal tsural taka, sannalõ ligebähe ja vissevä jäl haina sisse pikälõ. Suurõmb tsurä tegi vea, midä poiskõsõ tiies arvatage. Sanna vüürüse uss oll minetiia kostaost saatik määrmädä ja tuu tegi kiitsmise hellü.

Toda hellü kuuliva kah sannaholõja naase, Tsutä sai pingipäält üsätävve naste rõivid kanglahe ja pand noodega vüürüseussõst vällä. Kõgõvanõmb suumlasõlatskõnõ aga taibas olokõrda, haarse käskoga (kiräkeeleh - kibu) kuuma vett ja tõugas sannaussõ peräne valla. Poiskõnõ oll rõõvastõga saanu joba vüürüseussõst vällä, aga üts, naste pikk üüsärk, sattõ poisõsõl kanglaalt nii pikält vällä, õt ots jäi tälle jala alla, sattõ maha ja, tahaõs teko tegemätä jättä - saaõs maast üles. Soomõlatskõnõ, kes oll sannast ihoalastõ vällä joosnu, käiskotäüs kuuma vett käeh, juusk poiskõsõlõ järke ja esi tändäs kõva helüga:

Nüüd peä ütlemä õkva nii, nigu tuu latskõnõ tol kõrral ütäl.

„P...s tsui poiskõst!“ ja visas käiskotävve kuuma vett poiskõsõlõ sälgä. Tsurä jätt rõivapuntra sinnäpaika, niutsat hallõ helüga: „Ai!“, ja joostõh - roomatõh pagõse sannast kaugõmbahe. Tõõsõ tsurä näivä olokõrda ja nuu panniva umakõrda

sannamant kaugõmbahe juuskma, aga panõvas toda tähele, õt sanna ümbre oll suurõ nõgõsõ puhma - panniva noist läbi...

Kes pässe terve nahaga, olli õnnõ ma esi. Ma olli sis viil nii „alamõõduline“ õt minno võetõs üldse plaani sisse, a' ma esi umalalgatusõl hiile suurõ poiskõste vägitükkõ kaema. Ega nää toda tiiäes, õt ma kavvõmbah, tsirelepuhmuh vahe.

A' peräst toda „kättetasomist“, kõnõldi küläh. Tuu suurõmbatsurä imä kaivanu: „Kurade soomõlita olõs latsõ är tapnova“ ja poiskõsõ sälgä määriti kats nädälät hapu koorõga.

Tõistõ tsuräde imä kõnelevä:

„Mii poiskõstõl tekkõvä kurõsaapa“ ... ka noid jalgo määriti ja possotadi hapukoorõga inne kui tervest saiva.

Soomõlatskõsõ iks võidiva ja külätsurä julgovaõs inämb latskõstõ puulõge kaia niikavva, kui nää ütskõrd miiküläst är koleva tõistõ paika.

XXX

Nüüd tulõ jutt hindäst. Ega mudõ es kirotasi, a' küläh tiidvä kõik ja mis saladus tuu inämb om.

Oll sis nii: tüüte kinoh autojuhina. Õt mii tüü alost õdago ja lõppe iks üüse, sis tüiked iks hummogo kavõmba makama. Ilosa svõhummogo lätsivä iks makamise nahka.

A' tuu olõs viil suvi, oll aprilli kuu, aig, kui viil maainemestel oll liha midä tul inne suve suitsotada. Toda suitsotamise tüüd tegi meil imä. Mul tul inne sann kõrda tetä, sis lihatükü restele tõsta ja edespidi tüü tegi imä esi. Nii saige, õdago, inne tüühõminekot tasse liha sanna ja panni säädüseperäst restele ritta. Imä tegi tulõ kerese alla ja ma esi lätsi Venneriigi tüüd tegemä. Tüüst tagase sai mudoge üüse ilda. Jäi makama ja magase mudoke kõvastõ, kui kuuli immä hõikavat:

„Tulõ üles, sannas keres lajah, mul olõi kohege tuld tetä“,

aige hinnäst pistõ. Tiise külh, õt keres oll viletsä püsümisega, aga loodi, õt lihasuitso pidä vasta. A' võta näpost! Lätsi sanna: sann lämmi, liha päält joba illos pruun, esike hää suitsoliha lõhn, aga nuka, kos kerese kotus: suur savikivi ja kerese kivve unnik, säääl vahel viil hõõgvaid hütsi. Võt mõistusõ är külh!! Proove kivve, Jumala kuuma.

Nüüd läts asi kipõst. Saaõs umõtõ puulsuitsonot lihha sanna jättä! Tope sis mitopaare villatseid kindeid kätte ja nakse noid kuumõ kivve sortma. Sai tuu tüü tetüs, kost saat savi kost liiva, umbretsõõre lumi ja maage külmänõ? Korse sis kivvevahelt savitükü kokko ja panni pange ligonõma. Saige määnege mõkin midä sai kivvevahelõ panda.

Riigitüüle tull ärüteldä. Tei toda „renoviirmese“ tüüd üü läbi ja hummogo päävåtõsõngo aigo sai sannast vällä ja imä sai uuvõst kerese ala tulõ tetä.

Nii sai tuukõrd mii eloh liha suitsõtõt a' peräst toda kereselagonomist jäi suitsosann tüküst ajast saisma. Aga nüüd om jälle tävve käiguh!

Aga peräst toda kereselagonomist kõneldi ka mii sannast külä juttõ: „Näet, Kustal (umakülä miis) sattõ tsilk rasva kerese pääle - palle är liha ja palle är sann, a' Jõksil sattõ kints lihha kerese pääle, juhtos midäge - keres läts õnnõ lakkä!

2. Vana savvusann Aiaoroh Kolepi küläh

Kunagi ammu olnu sann oro seehn

nüüd viil mu mõttih ja meeeln.

Noid mõttid nüüd tahagi paprõlõ panda,

et midägi ka noorõmbilõ teedä anda.
Viil mitmid mälestüisi jäänu siiä,
mida oja vesi ei olõ jõudnu üteh' viiä.

Sann oll külältki suur (umbõs 20 m2) neläkruidilide aknõ ja lastukatusõga.
Tagasainah oll saina pikkutsõlt lava ja ussõpuulsõ saina veereh katõ meetri pikkudsõ
ja meetri laiusõ maakivest kerisega ahi. Ehitet oll üteaigsõlt tõistõ talohoonõtõga
19.saj. tõeõsõl poolõl.

Ma olli viil peris väikukõnõ, a timä oll sis joba vana ja seestpuult nõginõ ja must.
Sannapääll elutsi üükulli. Noidõ keväjäne umavaheline jutujamine oll peris huvitav
päält kullõlda. Sannah oll üts salaperäne „pikähannaga“ koll kah. Meil, latsil, õnnõstu
teda esiki mõnõl õdagul hãmäriku aigu nätä. Tuu kollilugu om pikemb, mida om
võimalik lukõ mu raamatukõsõst „Külateedel...“.

Inne peris sannaruumi oll sannavüürus (eeskoda). Sääl oll sepikoda. Ääsi (tulõasõmõ)
pääle tetti hütsiga tuli, mis lõõtsaga hõõgvõlõ puhuti. Et lõõts tüüle nakkasi, tull tedä
tallada nigu vokki. Ravvatükk pisteti tullõ. Ku raud oll punanõ, nõstõti säält suuri
sepätangõga alasi pääle. Alasi oll kinnitet umbõs meetrilaiusõ läbimõõduga
tammõpaku külge. Tuu tammõpakk oll nii kõva, et viil paar aastakümnet tagasi võisõ
tima viimätsit riismit oroh nätä.

Sepävasaraga anti ravvatükile vajalik kujo ja vorm. Rauda tull vormi kipõstõ, et
kätte är ei jahtusi. Uno August ja Piitre tei tuud tüüd katõkese kõrraga. Näil oll uma
täärütm. Mul om tuu vasaralüuke helü viil parhillaki kõrvoh. Ku ei olõs oroh sepikoda
olnu, olõs massina ja vankri tegemäldä jäänu.

Kuigi iihpuul kirjeldõt om joba olõmatu, tulõtas oroh siski midägi viil unosid miilde:
Piitre uno üte rehepessü massina ratas ja Augusti uno kasumapantu tammõ.

Rattatsõõri ümbre häitsese keväjä sinililli ja tammõ lissõ kasvu.

Sannatii tarõ mant alla orgo oll peris pikk. Sann ollgi ehitet piasaigu oja perve pääle,
õks tuuperäst, et vesi olõsi kergembähe kättesaadav. Ku ma miilde tulõda ka tõisi küla
sannu, sis olli kõik ehitedü kas oja vai lumbi viirde. Sanna ja vii kõrvutsiolõmist
võimi löüda mitmõ rahvaliku laulu ridadõst: „Sauna taga tiigi ääres...“, „Sa saisad
alan lohon lumbi veeren...“. Oro oja pääle sanna kotsilõ oll tett maakivest takistus, et
kõik vesi ei saasi är joosta. Nii saigi sinnä paras viilump, midä meil kutsuti
„võrõngus“. Sinnä oll sannalisil hüä hinnäst jahutama minnä, ku lava pääl ülearu
tulitsõs läts. Nii tei noorõmba sannahkääjä.

Oro sanna käve kats Aia peret. Mõlõmbah perreh oll vanal aol latsi rohkõmb ku 1-2.
Tuuperäst ollgi sannalava kah ni pikk. Väiku latsõ viidi sannast tarõ mano nii, et panti
teki pääle, käänti tekiga sälgä ja tarõh puistati teki seest vällä. Ku ma olli väikukõnõ,
sis lätsi sanna ja tulli tarõ mano õks uma jalaga. Mi pereh es olõ tuul aol inäp noid,
kes olõsi kukilõ võtnu. Esäkene oll joba är koolnu.

Sannah olõmist mäletä ma ni häste, nigu olõsi eelä olnu: lõunõviskamine, lava pääl
higonõmist uutmah, vihtlõmine, mõskmine, huhtmine, kuivatamine ja rõivile
pandmine.

Mullõ miildü ku külm vesi visati kuumi kerese kivve pääle. Kivi praksõ ja sann oll
tossu ni täüs, et tükül aol es näe midägi. Tuu ollgi „lõunõviskamine“. Vihtlõmine
kävegi suurõ kuumusõ ja tossu seeh. Tuu mullõ es miildü, ma olli edimäne kia lava
päält minemä pagõsi.

Sann oll vanal aol inemiste tüüst vaivat luie-liikmite tohtõrdaja. Vihtlõmine pidi
egasugutsõ tõvõ vällä ajama. Viht oll tähtsä abiline. Suvõl tetti sannavihtu sis, ku leht
oll täüskasunu. Pidi kavvõmb vasta kah. Arvati, et liiga nuuri lehtiga vihaga
vihtlõmisel võid kárnä minna. Õigõ aig sannaviha tegemises pidi olõma jaanipääva
ümbre. Pääle kõovihtu oll viil tammõ- ja kadajaossõst vihtu. Noil pidi olõma eriline

ravitoimõ. Ma ei tiiä, et sannah olõsi mäandsidki erilisi ravivõttid kasutõt. Egaüts nuhel umma ihho lava pääl vihaga ni kavva ja ni kuumah, ku vällä kandsõ.

Ku sannah kõik toimingu tettü olli, tei sannalise inne minemä nakkamist sannalõ kumardusõ ja ütli: „Aitüma sannakütjäle, viituujalõ, vihategijäle ja sälämõskjalõ“. Mõnõl puul tetti peräst sannaussõ kinnipandmist ussõ kotsil õhuh ristimärk, et paharet sanna ei pääsesi.

Üts lugu om tuust aost, ku siipi es olõ koskilt saija. Esi kah es saa siipi kiitä tuuperäst, et ka seebikivvi es olõ. Jäigi üle tetä lipõ (tuhaleelis). Tuhka ja vett oll viil umast käest võtta. Pidi olõma lehtpuu tuhk; okaspuu tuhk es kõlba. Lipõ tegemine käve nii: tulinõ vesi valõti tuha pääle. Küll sis tuhk podisi nigu tulõmägi ja eriline lõhn oll kah. Podisõja seäti häste ümbre ja jäteti nikavvas rahunõma ja saistuma, ku jahtunu oll. Nüüd oll tuhk anoma põhjaj ja pääl puhas selge vesi, millel oll mustusõ häõtäjana imevõim. Vanal aol mõstigi umakoedu linadsõ rõiva lipõga. Olli ilosa puhta ja hää lõhnaga.

Kuna siipi es olõ, tull kah hinnäst lipõga mõska. Sannah pandsõ egaüts tuud mõskmise vii sisse uma ärtundmise perrä. Meil sai tuulkõrral tsipa rohkõmb ku vaja olõs olnu. Tulõmus oll sääne, et puhta ollimi külh, a hiusõ tükke pääst lindu minemä ja päänahk oll punanõ ja nii hallus, et kammiga es tohe lähkohedi minna. A tuu hädä läts paari päävaga müüda.

Sann oll kah lihasuitsutamise kotus. Vanal aol oll suitstõt liha üts säilitämise viise. Värski liha tegemine jäteti jõuluiilsehe aigu, et jõuluroogadõs värski võtta olõsi. Oll hää, ku ilma nii külmäs lätsi, et liha är külmäs. Sis võisõ osa jättä suula pandmalda. Liha soolati puuanomah (tõrduh). Suulvesi pidi olõma külältki kange, esiki nii, et är ei külmäsi. Liha läts nii soolatsõs, et ilma ette liotamalda söögis tetä es saaki. Tuuperäst suitsutõdi liha keväjä är. Nii tull liignõ suul vällä, ladõstu lihatükü pääle ja kaitsõ halvaminegi iist. Suvõl, kipõl tüü aol, oll nii valmis süük käeperäst võtta.

Lihasuutsutamine oll toiming, midä pidi mõistma ja nii mõndki kavalust kah tiidmä. Soolaviist vällä võetu ja nõrgunu lihatükü panti sannah parsilõ, kamarapuul allapoolõ (liha panti üles). Parrõ olli tettü käe varrõ jämedüstest leparoigastõt ja kinnitedü paari-kolmõkümne sentimeetri kaugusõlõ laest. Ku liha oll üles saanu, tetti kuivi lehtpuiega tuli ahjo ja küteti sann nii kuumas, et liha aigupiteh küdsäma nakas. Tuld es või ahost är jahuta. Väikene „kihulasõsaus“ puultoorõstõ lepäpuiega pidi õks all olõma, ka üüotsa. Järgmidse pääva lõunõaigu naati kaema, kas joba kõlbas. Inne mahavõtmist tetti viil üts toiming: toorõstõ kadajaossõga lasti sann viilkord suitsu täüs. Maha võeti liha sis, ku kõik oll parajalt jahtunu. Sanna suitsuliha lõhn ja maitsõ ei kao kunagi meeltest.

Peräst liha maahavõtmist käüti ka esi sannah. Ruum oll mõskmises hää paras ja kerese kivve päält sai esiki veidükene „lõõnat“.

Tavaperätselt küteti sanna ega puulpääva, oll harv juhuh, ku mõni kõrd vahele jäi.

Sann oll me esivanõmbide jaos üts tähtsä ja vajalik paik; esiki veidükene pühä.

Halvu sõnno sannah es või üteldä, egasugust muud juttu aeti külh. Ega jutt, mis sannah kõnõldi, es olõ alati peris õigõ. Vahel üteldigi sis ku kuuldu tõeperäsusõh kaheldi, et taad juttu umma küll vist naase sannah kõnõlnu.

Sann oll kah tuu kotus, kos mi esiimä latsi ilmalõ tõi. Ma ei tiiä üteldä, kas mi suguvõsa eelnevist põlvist oll kiäki sannah sündünü.

Ka nuurpaar es pääse sannast müüda. Tõõsõl pulmapääväl viidi näid savvu täüs sanna ja lasti säääl tükki aigu olla. Tuu pidi olõma kah üts ettehoiatuus, kuis keeruliseh olukõrrah toimõ tulla. Esivanõmbide meelest pidi saul (suitsul) olõma puhastav ja halva ärähoitõv võim.

Oroh ja sannah kunagi juhtunu om mu jaos ku helisemä jäänu ammunõ laul.

Savvusann uma olulisõ ja kombõstiku poolõst om üts ere täpikene mi rahva pärimuskultuurih.

3. Missokandi savvusannast

Mi kandih om piaaigu kõik nii nigu Haanima a savvusannah a sõski väiku erinevusõ omma.

Alati käve mehe inne sannah ja sõs naasõh, selle et naistõl oll rohkõmp tüüd lauda- ja tarõman. Ku vihõldi sõs üteldi: „Aituma sannakütjale, aituma vihahaudjalõ, aituma, aituma“. Lihasuksetamise aigu, ku liha olli joba pehme, tuudi mõtsast kadajit ja palotõti ärah, selle et kammar pehme olõssi ja lihhal ka hää mek man. Vanal aol oll sann rohkõmp pühä kotus a praegudsõl aol võid sääl ka nalja tetä, nigu mi sannah juhtu.

Mu poig opsõ Talina Tehnika Ülikoolih. Ütskõrd tull tää suurõ kamba kursusõ sõpruga maalõ sanna. Nuu nuurmehe es olõ elohki savvusanna nännu, ammuki viil sääl käünü. Edimäne ropsi ku nää lõunat visksi, pagõsi kõik palaste tagumikkõga sannast vällä. Mõni oll sannalina ümbre haardnu a mõnõl lei kelläh takti. Ümbre sanna tsõõri tennü, hüpsi jälleki sanna tagasi. Himo oll näil savvusanna vasta suur. Õks sanna ja vällä ja nii pallo aigu. Pikäpääle mõsi hinnäst ja tulli sõs tarõmano. Käterätih õks ümbre alumidsõ jao nigu jupka säläh.

Ma kai taad tsirkust päält ja naardsõ, mändsõ küll nuuh poisi vällä näi. Kõik olli nõõga nigu korstnapühkja. Nuurmehe es olõ rehkendänü tuuga, et savvusanna saina ja lagi omma ka nõõdsõ, nii et sääl tsurgit uma puhta iho kõik är, ku kohegi vasta tukõt. Ma ütli, et kulla pojakõsõ, minke no sanna tagasi ja mõskõ hinnäst kõrralikult puhtas. Nii om sõs täämbädsel pääväl savvusannah käumisega.

4. Jutt suidsusannast.

Mu kodukotus oll kunage Mooste vallah, Kooskora küläh Veske taloh. Elämine oll Kooskora järve veereh.

Vanast ehitedi sann muist huunist erälde, nii nelä-viiekümne meetre võrra kaugõmbalõ. Meil oll ilma korsnada suidsusann. Sanna laeh oll luuk, kost kütmise aigo suits vällä läts. Kui kütmine lõpõtedi, pante luuk kinne, et lämme sanna jääs. Hüdse võete ahost vällä, et vingo sisse es tulõsse. Kuuma hüdse pante plekkanomaga huunõst kavvõmbalõ, et midäge palama ess läässe. Hütsi hoite trükmassina jaost, mis olliva ravvast. Trükmise aigo pante massin hütsi täüs ja läüdeti palama, nii lätske massin kuumast.

Sanna kütete egäl puulpühäl, nii suvõl kui talvõl. Kütja olliva inämbiste vanaesä vai vanaimä. Kütmä naate joba hummogopoolõ, et lõunapaiko olõssi sann kuum ja suidsost puhas. Sii oll nigu säädüs. Aga nigu säädüs oll kah tuu, et kõik rassõmba talotüü' alostõdi puulpüha hummogu. Päältlõunast olliva joba luu-kondi' tüüst kangõ, noile oll sannahkäümine õkva roho iist. Pühapäiv puhate, et iispäiv tävve huuga tüüle nakata. Keressepääle visato vesi tegi sannaruumi kuumast ja aurutsõst. Ja vihtmine ollge tervüsele kasust, pand vere käümä. Vihategemine oll alate inne jaanipäivä, sõss lehekese' pehme ja tervüliku. Sannah käve miispere inne, naase'-latsõ' perästpoolõ, kui ess olõ inämp nii kuum. Kui poiskõsõ' suurembast kasvevä, nakas näid sannatama esä. Palavikuga haigõt sanna ess lasta'. Kui iho higist ja joba vihoto, juuste järve. Tuu tsuklõminõ oll väega hää meele ja iholõ.

Kui latsilõ olliva koolist sügelüse külge naano, sõss vanaesä tegi viha tuhaga kokko ja vihtse iho läbi. Peräst uhete viiga üle. Saadege sügelisist vallalõ. Sälämõskmine ja vihtminõ käve vastakudi. Sõss aete umavahel jutto, kullõldõ ütstõsõ käest küläuudiseid. Vai arotadi tüüasjo. Peräst mõskmist tenäte sannakütjät, viikanjat ja

vihahaudjat. Vihahaudmise viiga oll hää pääd mõskõ, hiusõ saiva' pehme ja läükvä. Rohkõmp noortõ tütrikõ muud. Kui naate puhast hamõht säлга panma, tegi vanaima alate hindäle ja latsilõ ristimärgi rinna ette. Toda tegi tä ilma midäge lausmada ja vällänäütämädä. Ristimärk pidi inemist hoitma häti ja õnnõtustõ iist. Tima jutu perrä oll sann vanast olno ka nukanaistõ kotus, koh latsõ ilmalõ tuudi. Peräst sanna oll hää juvva' kotoh tettüt leeväkalja.

Suidsosannah oll viil suur ettevõtmine - perre lihatagavara suidsutamine. Tuudaigo oll laeluuk kõik aig kinne, hoite inne akõnt vähä vallalõ. Sanna lae all olliva lepäpuust resti, kohe liha nüürega rippo pante. Kindsotükü' ja lappõ erälde. Kamarapuul ülespoolõ, et suulvesi parempidi vällä nõrgoda saasse. Kui tsilkminõ lõppe, sõss käänete kamarapuul alla, et rasva hoita. Liha oll vähämbält paar kuud suulvii siih olno, kohe oll maigu jaost ka kiuslauko panto. Lihha suidsutadi inne lihavõttõ pühhi. Suidsuh oll iks kats päivä ja üts üü. Kütete lepapuiega. Kütsele lihalõ tette viil kats ah'otäüt kadaja suitso. Otsite ossõ, millel ka mari küleh. Nii saade hää maik ja liha saise kah parempidi. Kütmist ess tohi ka üüsest ärä jättä, vahet ess vöi olla'. Mud'o olõs maigu ärä rikno ja alalõ ei olõss kah nii häste saisno.

Lihasuidsutamine oll perreh tähtsä tüü. Käüde kõik aig sannavahet, ka üüse, et midäge tegemäda ess jäänü. Liha hoitmise jaost pidi olõma peräst suitsutamist õhurikas kotus. Pante rippo aida laetala konksõ otsa. Peräst suurt tüüd mõste sannalava ja pörmand puhtast lipõga (tuha pääl saisno vesi).Tuu tegi häste rasvast puhtast. Kütete kõrrast ka ahjo. Pörmandolõ tuude kiht rüä olge, et olõsse kinmäle puhas. Tuu oll latsilõ väega meeleperrä. Suvõl põllutüüde aigo oll suidsuliha alate lavva pääl. Piimäsupp kõrvalõ. Nii sai lõunasüük rutto peetüs, jälke tüüle.

Suidsosanna kerese ehitämine oll umaette meistretüü. Keresse pörmand ja ussõesine laote savikivvest. Noist laote ka sainajago. Kui kütmiseruumi jago laoto, sõss tette raudrelsest rest, kohe naate keressekivve panma. Allpuul suurõmba', jär'est väiksembä kivikihi'. Kivi pidi olõma puhas põllukivi, valet lubjakivve ess vöi olla'. Nuu' Olõss kavva vingo sisse ajano. Savi pidi kah puhas olõma. Keresse küle ja saina vahele pante liivakiht, et saina kuuma iist kaitsta. Üts külg andse rõivilepanmisõ ruumile lämmind. Sanna ja kerese suurus olõnõs perre suurusõst. Meil oll keress umbõs 1,2 meetret pikk, 0,8 m laiune, korgus vähä alla meetre.

5. Savvusannan käumise lugu, koh olõs kah uma elo andnu (jätnu).

Meid oll peren joba kuus last olõman, aga sanna es olõ viil jõudnu esä ehitädä, aga plaanin joba oll, kui palgi saiva ja abimiis kah, kes avitas sanna üles rako, aga tuu võtt aasta aigu inne. Tull jo kävvü küla pääle sanna, sest mõskõ oll jo vaja.

Hobõnõ panti rii ette ja hobõsõ vehvre külge riputõdi latõrnas, et hobõnõ iks tiid näesi minna, lumi oll noil aastil iks sükav, kui hobõnõ tii päält kõrvalõ astsõ, sõs regi läts ümbre, ja mi latsõ ollimi lumõn pikäle, esä pidi muidogi hobõsõ kinni ja meid visati uuõst rekke nigu jahu kotte, aga meil oll tuu väega lõbus lugu, kes naarde, kes iksõ rii pääl, visati tekk üle ja esä üteli, et olkõ vakka, muido sanna ei saa. Nii lätsimi vahest ümbre sanna minnen ja mõnikõrd ka tagasi tullõh. Naabrimaja es olõ väega kauõdah umbes 600 m. Talo nimi oll Peebu. Naase latsiga kävevä inne mihi sannan, naabrinaasel oll ka säidse last. Latõrna valgusõ käen olti sannan. Naabrinane Marta opas meid kui hambit mõskõ, timä võtte aho alt peotävve hütsi, loput tuhast viiga üle ja ande tükü egalõ latsõlõ kätte ja käske sõrmõga hõõru vasta hambt ja sõs viiga suu ärä loputada. Küll sai iks nalja kui mi vahtsõmi ütstõsõlõ ots, et kae kui must su suu om, aga ega umma suud jo esi es näe. Sanna minnen üteldi alati - „Jummal sekkä sannakõnõ!“ ja tuu, kes joba sannan oll, üteli alati vasta, et „Jummal hää miis.“ Kui viht oli ära kerese pääl havvutu pehmes, naati lava pääl vihtlõma iks kõgõ inne jalost. Jalost tuuperäst, et veri nakavat ülespoolõ minemä. Vihtlõmise aigu kiteti viha

haudjat, aitüma sanna kütjale, vii tuujalõ ja teno tullõ targalõ mihele, kes ika soo sanna vällä mõtõl, koh om iks hää ihho nuhelda. Mihe mänevä nii kaua tarõn kaarte (potkitnoid) iks pidi olõma neli kätt sõs saadi katõkõsõ kokko mäangi. Kui naase latsiga sannast vällä tulli, sõs õkva mihe (esä) poigõga sanna. Tuud om ka väega meelen, et sannan käudi kui ilm oll leplik, väega kõva külmõga es kütetä sanna. Sanna päiv oll alati inne suuri pühi ja kokko lepütü naabriperega. Pää mõskmisõs kasutõdi umakeedetüt siipi. Aga ütškõrd tegi naabri tädi Marta ka nii, et hömmäs viha tuhaga ja hõörde kõigil sannan olõjatõl sälä tuu vihaga üle ja üteli, et sõs ei nakka sälä kellelgi sügelemä ja olõti väega puhta.

Küll oll sõs joba hää kui uma sann sai valmis, aviti esäl vundamenti täüta maa-kivega ja peräst valõti viiga viil likõs, et kõvõm iks saasi. Sanna taadõ kaivõti ka väikene tiik kost oll hää vett võtta sanna. Esä oll alati sanna kütja, meil oll ka kuuma vii jaos sannan pütt, külm vesi oll pangega kõrval. Esä suitsut ka liha alati iks munapühädes. Hää suitsuliha lõhn ja värvitü muna mis tulõ viil miilde.

Esäl oll sann pantu kütümä, aga täämpä puulpäeva õtak ja Tsoigon om pido. Kõnõlimi sõs emalõ, et tahami sõsar Ehaga pitto minnä, ema es olõ vasta, aga esä üteli küll, et sann ei olõ viil valmis, aga meil jo vaja ennäst mõskõ ja iks vaja sanna minnä, muido ei jõua õigõ ao pääle pitto, rulli ka vaja pähhä käändä. Võtimi rõiva ja käteräti joosuga sanna. Rõivist vallalõ ja ruttu mõskma, veidükene sai vihõldus kah. Kõgõ enne nakseva silmä väega kipitämä, mõsimi iks ruttu hinda arust ütstõsõl sälä ka ära, ütli sõs Ehalõ, et ei tiiä mis omm, väega halb omm olla, pää valutas. Eha üteli vasta, et mul kah om väega halb olla, tõuksi sõs sanna ussõ vallalõ ja esi vaio vasta sanna saina, toeti sõs iks ennäst saina piti, et ära sanna vüüruste jõuda, aga jala olliva nii nõrga, et es jõua astu ussõni, sattõ kõrras iks müüdä saina põlvilõ maha. Eha oll niisama maah põlvilõ ja üteli, et ei tiiä mis viga om. Võti jõu kokko ja jõudsõ välimise ussõ vallalõ tõugata ja muud ma inämp ei mäletä, ollimi jo palja maah pörmandul pikalõ mõlõmba, es kõnõlõ sõnnagi - kui kaua ei tea? Kui üles ärkäsi, sõs oll väega külm ja maailm linnas kõik ringi, jõudu es olõ viil maast üles tulla, pää olõs nigu lahki minemän, hoitsõ katõ käega pääst kinni, aga käe olliva jo vasta saina tahmaga kuun, kõgõ iho oll jo kõik musta tahmaga muidogi. Sõsar es kõnõlõ ütse, küsse kas sul omm kah halb olla, ei vaikus, mõtli, et ära om surnu vai? Raputi sõs tedä ja ütli, et tulõ üles ja läämi ära tarõ mano, ei jõua, üteli sõsar mullõ vasta. Sõs sai hää miil, et ei olõ ära surnu, iks kõnõlõs. Panni sõs Ehalõ käteräti olgõ pääle ja ütli tulõ iks maast üles ja läämi ära siit sanna mant minemä, muido lõpõmi õkva ärä. Kuigi muudu jõudsõmi katõkõistõ ära tarrõ ja sängü teki alla. Kuuli kui esä üteli emalõ, et vii latskõistõlõ piima, nä omma sannan vingü käen olnu, sannan omma viil tuki all, et tima käve sanna man kaeman. Ka kos omma ullikõsõ olnu, umma pääga nüüd haigõ sängün. Oi, oi küll oll iks halb olla, toda ei mõistaki kirotada. Pää valut terve üü ja tõnõ päiv kah takka perrä. Es tulõ sõs enamp miildegi, et pidimi jo Tsoiko pito minema. Surma hirm om jäänu siia maani savvu sannast. Aga sannan sai iks käüdüs viil, aga ainult viimätsena, innemp külmän Tootsi sannan, aga mitte kunagi edimästenä. Isa kõnõli sõs, et piät sannan leili viskama kõvastõ ja karmu sannast vällä laskma kui vihta havvut kerese pääl. Sann tulõ inne ärä tuulutada. Sõs omm kõik väega hää. Tukke ei tohi ahon olla.

Aitjuma Taivaesäle!

Kes iks ta sannakõsõ vällä mõtõl!

6. Mehekodo sann

Sann oll' mi perre jaos pühä kotus, es tohe sääil kõvastõ kõnõlda ega vandu. Ku sanna mõskma lätsi, tull' üteldä: «Jummal sekkä sannakõnõ!». Vastati: «Jummal hää miis!».

Ku hamõt vai üürõivit sälgä panni, tei ristimärgi ja ütli: «Jummal essä, Jummal poig ja Jummal pühä ristike!».

Sis tull' tennädä: «Aituma sannakütjäle, aituma sau süüjäle, aituma viituujalõ, aituma vihahaudjalõ, aituma Taivaesäle!»

Mu mehekodo savvusannan oll' keres, mõskmisruum ja lava olli kõik üten ruumin. Lava oll' katõst lavvast kuun, ku üte lavva pääl rohkõmb raskust oll', sõs tull' vahe vaihõlõ. Ja oi õnnisaokõnõ, ku sinnä vaihõlõ jäivä mu mehe «kelläkese», no tuu pidi vallus olõma! Ei mäletä kas laud murdu vai tull' saina tapist vällä, a sanna põrmandu pääle sattõmi mehega mõlõmba.

Liha suidsutamisõs viidi lavva vällä ja tuudi retel vai redeli sisse, sinnä pääle panti liha. Algusõn kammar ülespoolõ, perän kääneti kammar allapoolõ, et rasva nii pall'o maaha es tsilkunu.

Suidsutamisõ lõpus palotõdi kadajit, et hääd maiku saia. Perän, ku liha välän, mõsti sann puhtas. Küteti vahtsõt, a lõhna olli kõik viil sannan.

A mu hindä sünnükodo oll' Parksepä ja Joosu vaihõl. Vanastõ oll' koton laulmist pall'o, käve kar'an viie- vai kuvvõaastadsõlt.

Sis sai kar'a man laultus. Mu imä laulsõ kõgõ, võro keelen ka mitund laulu. Ma andsõ vai lauli Seeliguküttele «Joosupoissõ» laulu.

Nigu üteldäs, «egän talon uma taar»: egän vallan, külän om ummamuudu rahvas. Mu latsõpõlvõkoton olliva inemise pall'o lõbusamba, kelmligumba, tetti väega pall'o nall'a. Tulli siiä mehe kodo, mu meelest omma inemise väega tõsidsõ ja hoitva hindäett

Hüvato Maie Kangstist

7. Savvusann Aiaoroh Kolepi küläh

Ma olli viil peris väikukõnõ, a sann oll' sis joba vana, seestpuult nõginõ ja must. Sann oll' küländki suur, neläkruudilidsõ aknõ ja lastukatusõga. Tagasainah oll' saina pikkudsõlt lava, ussõpuulsõ saina veereh katõ miitre pikkudsõ ja miitre lakjudsõ maakivest keressega ahi. Ehitet oll' üteaigsõlt tõisi talohuunidõga 19. aastagasaa tõõsõl poolõl.

Sanna pääl elli üükulli. Noidõ keväjäst umavaihõlist jutuajamist oll' huvitav kullõlda.

Inne peris sannaruumi oll' sannavüurus. Sääl oll' sepikoda. Alasi oll' umbõs miitrelakjudsõ läbimõõduga tammõpaku külge kinni pant. Tuu tammõpakk oll' nii kõva, et viil paar aastakümnet tagasi võisõ tima viimätsit riismit oroh nätä.

Sepätüüd teivä uno August ja Piitre. Oroh tulõtas viil uno Piitret miilde üte rehepessümassina tsõõr ja uno Augustit kasumapantu tammõ. Rattatsõõri ümbre häitsese keväjä sinililli ja tammõ kasusõ suurõmbas.

Sann oll'gi ehitet pīaaigu oja perve pääle, et vesi olõsi kerembähe kätte saia. Oro oja pääle sanna kotsilõ oll' tett maakivist takistus, et kõik vesi ei saasi är joosta. Nii saigi sinnä paras viilump, midä meil kutsuti «võrõngus». Sinnä oll' sannalisil hüä hinnäst jahutama minnä.

Oro sanna käve kats Aia peret. Mõlõmbah perreh oll' vanal aol hulga latsi. Tuuperäst oll'gi sannalava kah nii pikk.

Väiku latsõ viidi sannast tarõ mano nii, et panti teki pääle, kääneti tekiga sälgä ja tarõh puistati teki seest vällä. Ku ma olli väikukõnõ, sis lätsi sanna ja tulli tarõ mano õks uma jalaga. Mi perreh es olõ tuul aol inämb noid, kes olõsi kukilõ võtnu. Esäkene oll' joba är koolnu.

Sann oll' inemiisi tüüst vaivatuusi luiõ-liikmidõ tohtõrdaja. Vihtlõminõ pidi egäsugudsõ tõvõ vällä ajama. Suvõl tetti sannavihtu sis, ku leht oll' täüs kasunu. Pidi kavvõmb vasta kah. Arvati, et pall'o nuuri lehtiga vihaga vihtlõmisõl võit kärnä minnä. Õigõ aig sannaviha tegemises pidi olõma jaanipäävä ümbre.

Pääle kõovihtu oll' viil tammõ- ja kadajaossõst vihtu. Noil pidi olõma esieraline arstmisvägi. Egäüts nuhõl' umma ihho lava pääl vihaga ni kavva ja ni kuumah, ku vällä kandsõ.

Ku sannah kõik tegemise tettü olli, tei sannalidsõ inne minemä nakkamist sannalõ kumardusõ ja ütli: «Aitüma sannakütjäle, viituujalõ, vihategijäle ja sälämõskjalõ». Mõnõl puul tetti päält sannaussõ kinnipandmist ussõ kotsil õhuh ristimärk, et paharet sanna ei pääsesi.

Ku lats olli, sis es olõ siipi koskilt saia. Esi kah es saa siipi kiitä tuuperäst, et ka seebikivvi es olõ. Jäigi üle tetä lipõ. Tuhka ja vett oll' viil umast käest võtta. Pidi olõma lehtpuu tuhk; nõglapuu tuhk es kõlba. Lipõ tegemine käve nii: tulinõ vesi valõti tuha pääle. Kül sis tuhk podisi nigu tulõmägi ja ummamuudu lõhn oll' kah.

Podisõja siāti häste ümbre ja jäteti nii kavvas rahunõma ja saistuma, ku jahtunu oll'. Sõs oll' tuhk anoma põhjah ja pääl puhas selge vesi, millel oll' mustusõ häõtjää imevõim. Vanal aol mõstigi umakoedu linadsõ rõiva lipõga. Olli ilosa puhta ja hüä lõhnaga.

Et siipi es olõ, tull' ka hinnäst lipõga mõskõ. Sannah pandsõ egäüts tuud mõskmisõ vii sisse uma ärtundmisõ perrä. Meil sai ütškõrd tsipa rohkõmb ku vaia olõs olnu. Puhta ollimi külh, a hiusõ tüke pääst lindu minemä ja päänahk oll' verrev ja nii hallus, et kammiga es tohe lähkohegi minnä. A tuu hädä läts' paari pääväga müüdä.

Sann oll' ka lihasuidsutamisõ kotus. Värski liha tegemine jäteti inne jõulu aigu, et jõulusõõges värski võtta olõsi. Ku ilma nii külmäs lätsi, et liha är külmäs', võisõ osa jättä suula pandmalda.

Liha soolati puuanomah (tõrduh). Suulvesi pidi olõma küländki kangõ, esiki nii, et är es külmä. Liha läts' nii soolatsõs, et ilma ette leotamalda söögis tetä es saaki. Tuuperäst suidsutõdi liha keväjä är. Nii tull' ülearvo suul vällä, korju lihatükü pääle ja kaitsõ halvasminegi iist. Suvõl, kipõl tüüaol, oll' nii valmis süük käeperäst võtta.

Lihasuidsutaminõ oll' tüü, midä pidi mõistma ja nii mõndagi kavalust kah tiidmä.

Suulviist vällä võedu ja nõrgunu lihatükü panti sannah parsilõ, kamarapuul allapoolõ. Käevarrõjämmüidsist lepäroikist parrõ olli laest paar-kolmkümmend sentimiitret allpuul. Ku liha oll' üles saanu, tetti kuivi lehtpuiõga tuli ahjo ja küteti sann nii kuumas, et liha aigupiteh küdsämä nakas'. Tuld es või ahost är jahuta. Väikene «kihulasõsautus» puultuuridõ lepäpuiõga pidi õks all olõma, ka üü otsa. Järgmädse päävä lõunõ aigu naati kaema, kas joba kõlbas. Inne maahavõtmist lasti sann tuuridõ kadajaossõga viilkõrd suitsu täüs. Maaha võeti liha sis, ku kõik oll' parajalõ jahtunu.

Päält liha maahavõtmist käüti ka esi sannah. Sai esiki veidükese lõõnat.

Hariligult küteti sanna egä puulpäävä, oll' harv juhuse, ku mõni kõrd vahelõ jäi.

Sann oll' mi edevanõmbidõ jaos üts tähtsä ja tarvilik paik; esiki veidükese pühä. Halvu sõnno sannah es või üteldä, egäsugust muud juttu aeti külh.

Sann oll' ka tuu kotus, koh mi edeimä latsi ilmalõ tõi.

Ka nuurpaar es päse sannast müüdü. Tõõsõl pulmapääväl viidi näid savvu täüs sanna ja lasti sääll tükki aigu olla. Tuu pidi olõma kah üts ettehoiatuse, kuis keerolidsõh olokõrrah toimõ tulla.

Edevanõmbidõ meelest oll' savvul puhastaja ja halva ärhoitja võim

Laanekivi Õie

8. Väiku sannaoppus

Ku ma väiku olli, üteli ristimä mulle: «Mul sulle midägi anda ei olõ, a ma oppa sinnu, kuis hinnäst sannan mõskõ.»

Lätsimi katõkõiste sanna. Ristimä sis opas', et sannan piät hinnäst üle kihä nii kõvastõ nühkämä, et nahk om verrev! Kuivatamist opas' ristimä niimuudu: «Hõõru käterätiga kõvastõ!

Midä karõdamb käterätt, toda parõmb. A nägu ja kaal piät kuiuma esi, noid ei või käterätiga kuivata, muidu tulõva kortsu.» Tuu om õigõ. Ma saa jo 70 ja kortsõ ei olõ

Saaroni Erika Karulast Saarjärvelt

9. Karula savvusannast

anainemise õks ütli, et sann om vaesidõ inemiisi tohtri. Sannan määriti haigit kotussit rohuga, tõmmas' ruttu naha sisse, tekk' soonõ pehmes.

Sannan mõsti ihhu umakeededü seebiga, mõtsast tuudi riburaik, käänti kokku nuusti. Sis panti veidükeses aos kuuma vette, sis tõmmati umakeedet siip riburaigalõ pääle ja hõõruti ihhu.

Riburaik kasvi lähkün segämõtsan ruumatõn üts-kats miitret pikäs. Riburaik om ka seeremar'a lihassidõ krampõ vasta rohus. Imä mähkse õks õdagu ümbre jalgu, võtsõ krambivalu är. Neeruhaigilõ tetti vanni, panti ka haudunuisi varbidõ vahelõ häitsmit.

Viil om meelen õks, kuis ma iksõ, et siip läts' silmä, ku mul latsõn pääd mõsti. Imä mõsksõ külmä viiga silmä üle, ütél': «Sannan ikkõ ei tohe!»

Hambit mõsti hütsiga, imä võtsõ ahusuu päält mustas lännüid hütsi, latsõ hõõri hambit, loputõdi külmä viiga suu üle, oll' hää õnnõ. Mehe käve inne sannan, sis naasõ latsiga.

Vihtõ tetti vanal kuul. Vanal kuul tettül vihal olla ütesä rohtu seen, a noorõl kuul tettül vihal lätt sisse säidse haigust.

Vihta tetti õks ilusidõ lihavide lehtiga kooossõst, kar'amaa vai kraaviperve päält. A vihtõ tetti ka kadajaossõst ja nõgõssist, juuskvahädä vasta.

Inne avvutõdi viht kuuman viin är, sis vihuti. Tarõst õks viidi kuum vesi pangiga sanna rõivamõsu vanni valmis, külm vesi kah. Jaanipääväs tetti õks joba vihtõ ja päält jaanipäävä kah, ku oll' illus pääväpaistõlinõ ilm, sis tetti õks.

Savvusannan liha suidsutamisõs võtsõ liha inne tünüst suulviist vällä nõrguma, sis kütse õks sanna kuumas, sis pansõ liha marle sisse tala külge rippu. Sis kütse lepäpuiõga nii, et kuum savv lihast läbi käve. Kats päivä oll' liha savvusannan üleväl, anuma pansõ õks ala, et rasva saia.

Lõpus pansõ kadajaossõ ahju, sis oll' lihah hää maik. Rasva oll' suvõl hää eläjile pääle määri, sis õs tulõ parmu. Ku hainategemine oll' hobõsõga, määrese hobõsõ rasvaga kokku. A ütškõrd tõi sannast liha, ku tull' mustlanõ, õkva sõitsõ muru pääle, näkk', et lihha tõi.

Ma võtsõ kah üte savipurgi, et om hää palokasahvti panda, purk oll' viieliitiline. A mustlanõ tahtsõ veidükese lihha hindäle, ma lätsi aita lihha lõikama mustlasõlõ. A mustlanõ tull' mul takan, võtt' terve tagumadsõ tsiakindsu är ja pand' juuskma, ütél', et olõ-i pall'u, täl kotun väiku latsõ

Kivi Luule Koobassarõst

10. Uma sann

Tuust aost, ku ma hinnäst mäletäma nakka, omma iks meelen sannapäävä. Mi pere eläsi Kasaritsan Vallõkunnu talon kuun vanaesä ja vanaimäga. Põhilinõ mõskmisõ kotus oll'gi suidsusann. Egä puulpäävä poolõst pääväst nakas' esä sanna kütämä. Inne kütmist veeti sanna pingi vällä, et nuu nõõga kokko es saanu.

Kütmine käve iks neli-viis tunni. Ussõ hoiti kinni. Kütsemisemulk oll' sannan seen. Ma mäletä, et esä kässe sanna puid pääle panda. Sannan oll' toss piasaigu maani. Et ahoussõni jouda, tull' kükäkile laskõ ja ahoussõni piasaigu ruumada: toss läts' silmä ja ai kõhkätämä. A käsk oll' käsk. Är ma tuu tei.

Õdagu minti sanna. Inne sannaminekit tuulutõdi sannatarõ ja perän veeti pingi ka sisse. Mi puul lavva es veetä vällä. Sanna iinruumin olõ õs rõividõ vahetamisõ kotus, oll' sepikoda. Mõskminõ ja rõivilõpandminõ käve kõik ütten ruumin. Ildamba, joba muudsambal aol, ehitedi sepikua asõmõlõ kambrõ, koh sai rõivit vaheta.

Mõskmisõs veeti külm vesi lumbist sanna iin ja kuuma vii jaoski sai vii tuustsamast lumbist. Kuuma vii pada oll' keresse sisse valõtt ja sinnä mahtu uma katskummend pangi. Vett jakku naabriperrelegi. Nuu käevä ka mi puul sannan.

Edimädsenä läts' sanna kõgõ vanaesä. Meile ülti, et vanaesä lätt võtt karmu är. Ku mi aig sanna minnä oll', sis imä hirmut' meid: «Mõskõ ruttu, muido tulõ pakan ja vii teid är!»

Olõ õs meil mõskmisõs määnestki peenükeist mõskmiskraami: nii iho ku hiussõ saiva puhtas umatettü seebiga. Mäletä, kuis esä siipi kiitse. No oll' iks hais! Ja määne jälle värv suurõn paan moro pääl kiijäl pudrol oll'! A perän olõ õs seebil hätägi.

Suidsusann es olõ õnnõ mõskmisõs. Paar kõrda aastan veeti sisse puust tettü resti, pörmandu pääle panti papp ja sis läts' lihasuidsutamisõs valla.

Tuu oll' peris pikk ja põnnõv tüü. Inne oll' liha soolan olnu, nätäl kül vai rohkõmb. Sis panti liha sanna lae all olõvidõ reste pääle – säääl olõ õs õnnõ mi perre liha. Külä päält kor'ati kah kokko. Ega lähkün muial lihha es suidsutõdaki ku meil.

Esä ja vanaesä olliva tuu ala meistri. Suidsutamisõ aol pidi sannan kõik aig tuli all olõma, a tohe es pall'o külm vai pall'o lämmi olla. Külmäga jäi liha tuurõs ja lämmäga kõrbi är. Liha pidi tasaligult suitsuma. Imä oll' peris murrõn, et mis sis saa, ku naabridõ liha är tsurgitas.

Suidsutaminõ alas' joba neläpäävä õdagupuulõ ja käve nika ku puulpäävä lõunõni. Kõik, kelle liha mi sannan lae all rippu, pidivä kütmän käümä. Tuud oll' selle vaia, et ega üts inemine es jõvva mitu üüd üllen olla. Maada oll' ka vaia. Päämiihis olli tuu tüü man vanaesä ja esä.

Ku liha oll' är suitsunu, võeti maaha ja tuu edimäne tsiakindsu külest lõigat lihatükk oll' kõõ parõmb. Sis sai sahvri ussõ vahel passitus, leeväkikk käen, ja oodõtus, kuna imä suurõ tükü lihha leevä pääle käänd. Ega ma ei olõki päält tuud nii hääd suidsulihha saanu.

Päält lihasuidsutamist mõsti sann hoolõga puhtas, küteti viil veidükese ja sis minti nii nigu iks puulpäävä sanna.

Järgmädsel pääväl oll' sann viil lämmi ja paan oll' vesi ka peris kuum ni sai mõssu mõskõ. Mõsu mõsti kõik käsilde. Ei saa ma arru, kuimuudu imä joudsõ nelä latsõ rõiva kassi vaihõl är mõskõ.

A ega rõivit olõ õs sõs nii pall'o ku täämbädse päävä latsil: hää ku üts kleidikene ja paar paari dressipükse oll'. Olõ õi ma ka latsiaian käünü, nii et paras oll' määndsitegi püksega moro pääl juuskõ.

Sääne oll' mi uma sann. Nüüt om sannast õnnõ mälestüs jäänü. A tuu mälestüs om illos

Ruuli Helve Verijärve küläst

11. Pätitego suidsusannah

Tull' miilde üts tõtõstõ sündünü lugu nuuri mihi suidsusannah tettüst päтитеost.

Aastid tagasi elli Palovere küläh peremiis ja tä tõnõpuul Minna. Näil latsi es olõ. Oll' kasutütrik Leida.

Puulpäävä küteti suidsusann, nigu iks. Mehe olli sannast väläh.

Noorõ tsura iihotsah Kaljuga puursõva väiku mulgu aknõlengi sisse, selle et säält oll' hüvä kaia, mis naasõ sannah tegevä. Esi kaltsiva sannalava pääle tärpentiini.

Sannah, põrmandu pääl aknõ all oll' tuubrih külm vesi. Sann oll' pümme, väiko latõrnakõnõ palli, väläh oll' kah joba pümme.

Vana Minna visas' lõunõt ja hüpäs lava pääle. A sai säält kipõlt tagasi ja nakas' tuubri kottal katõ käega külmä vett jalgu vaihõlõ kühveldämä. Esi rüükse iks krõpõhit sõnno mano. Kasutütrik Leida es saa midägi arvo.

Poisi, sunnigu, kaiva mulgust tuud janti ja es jõvva naaru pitä.

Aastid ildampa, ku Kaljust sai tuusama talo väümiis, tull' asi vällä. Kes taht tiidä, mis päält tuud juhtu, pruuvku perrä!

Helve Meegomäelt

12. Mu suidsusanna

Õigõ latsõn kävemi sõsara, vele ja imäga Kruutusõ mõisa sannan. Tuu oll' suurõ ahoga ja küteti kats päivä. Sis oll' puulpäiv jaotõt kattõ jakko: inne lätsi sanna mehe ja sis naasõ. Üts vanamiis istsõ sääil hummogust õdaguni – lämmi jo!

Ku väikene neiokõnõ olli ja koolisõpru poolõ sai mintüs, sis edimäne suidsusannaga kotus oll' Erästvere järve veeren sepä Ludvi, priinimega Asi man.

Ma õkva pelksi ja hää meelega es tahtnu sääil olla. Nüüt tiiä, et tuu sann om eelmidse aastagasaa algusõn pistü pant, sääil hoiõti toorõst lihha ja suidsutõdi ekä eläjät.

Noh ja nüüt om nii, et ku reisutsiht sinnäkanti vii, olõmi sepä tütre Maie man kostilidsõ ja sannalisõ. Kütämä piät üts ja ainumanõ ja tuu om nigu ärisalahus. A Maie om ehtsä sannanaanõ.

Ku mi sanna oodami, sis toomi pilli järve viirde ja hõiskami vanno ja vahtsit laulõ! Ja sinnä lava pääle mahumi mitmõkõistõ ja segäsummaga, iks kargami vette ja joosõmi sanna tagasi.

Tiiä, et sääil sannan om käünü pall'o vällämaalaisi, Prantsusõst ja Norrast ja kost viil! Vanal aol olnu näil keldritäüs hapatõdut kõomahla. Nüüt iks muudsamba keelekastõ. Minevä aasta oll' tuu sanna pilt ka aokirän Meie Pere. Maie latsõlats sääil toimõndaja.

Järgmäne sann om Põlva kandin Aarna külän. Tuu sannaga om meelen, et sääil oll' väega tragi vanapernaanõ Liide, kes kattõ tütärd niikavva kasvat', ku miis vangilaagrin oll'. (Elämine om õkva Kõivu Madisõ kodokandin).

Ütskõrd ku miis oll' är viid, löidse Liide sanna kõrvalt risu alt mitu pudõlit kangõt kraami. Sis tull' miilde, et miis oll' tohtõrdamisõs (ja ka valuutas) han'sat tennü. Ja Liide sai tuu han'saga mitu asja aetus. Sannan hoiõti ka tapõtuid eläjit, sinnä kärbläse es tulõ.

Päält 30 aasta tagasi tull' sääil sannan noorõl perrel üts hainakuu juubõl pitä! Mõtõldi, et keskpäävä aol ja kodomuro pääl. Rahvast tull' egäst ilmakaarõst. A nakas' kõvva sadama, laotõdi sis pido huunit piten lakja.

Vanal Liidel oll' väega viländ joba! Kõik tuu kari lassõ pallidõ jalguga ümbre. Sis mõtõl' tõpratohtrist Priidu, et kütäsi õigõ sanna! Läts' Liide käest lupa küsümä. Liide ütäl': «Või poig, sa palotat taa sanna maaha!» Priidu vasta, et inne käümi sannan, sis palas jah vast är.

Anti sis tuld ja juudi kodoõlut ja matsutõdi vardalihha. Ku kikas vahtsõt päivä kuulut', löidsevä naasõ, et sanna man om kõik väega vakka. Sääil oll' armee mustõ juudit. Ei saa täämbädseni arvo, kuimuudu nä nii mustas saiva!

Sis mi pandõmi suurõ tuubri maapliidi pääle ja naksimi kesk murro mihi tahmast puhtas küürmä!

Liidel oll' hää miil, et sann maaha palotamalda jäi. Ja meil hää naarda! Nüüt omma nuu noorõ kõik ligi ja üle 70

Raudkatsi Ene, võrokõnõ Kurõmaalt

13. Suidsusann Kooskorah

Mu kodukotus oll' kunagi Mooste vallah, Kooskora küläh Veske taloh. Elämine, üteh sannaga muidoki, oll' Kooskora järve veereh.

Vanast ehitedi sann muist huunist eräle, nii nelä-viiekümne miitre võrra kavvõmbalõ.

Meil oll' ilma korsnalda suidsusann. Sanna laeh oll' luuk, kost kütmise aigo suits vällä läts'. Ku kütmine lõpõtõdi, panti luuk kinni, et lämmi sanna jääsi.

Hüdse võeti ahost vällä, et vingo sisse es tulnu. Kuuma hüdse panti plekkanomaga huunõst kavvõmbalõ, et midägi palama es lännü.

Hütsi hoiti triikmassina jaost, mis oll' ravvast. Triikmise aigo panti massin hütsi täüs ja läüdeti palama, nii läts'ki massin kuumast.

Sanna küteti egä puulpühä, nii suvõl ku talvõl. Kütjä olliva inämbüste vanaesä vai vanaimä. Kütämä naati jo hummogupoolõ, et lõuna paiko olõssi sann kuum ja suidsost puhas. Sii oll' nigu säädüs.

A nigu säädüs oll' tuu kah, et kõik rassõmba talotüü alostõdi puulpühä hummogu. Päältlõunast olliva joba luu-kundi tüüst kangõ, noilõ oll' sannahkäümine õkva roho iist. Pühapäiv puhati, et iispäiv tävve huuga tüüle nakada.

Keresse pääle visat vesi tegi sannaruumi kuumast ja aurutsõst. Ja vihtmine oll'gi

tervüesele kasust, pand' vere käümä.

Vihategemine oll' kõgõ inne jaanipäivä, sõs lehekese pehme ja tervüsligu.

Sannah käve miispere inne, naasõ-latsõ perähpoolõ, ku es olõ inämb nii kuum. Ku poiskõsõ suurõmbast kasviva, nakas' näid sannatama esä. Palaviguga haigõt sanna es lasta. Ku iho higist' ja joba vihuti, joosti järve. Tuu tsuklõminõ oll' väega hää meeleele ja iholõ.

Ku latsilõ olliva koolist süüdü külge naanu, sõs vanaesä tegi viha tuhaga kokko ja vihtsõ iho läbi. Peräh uhõti viiga üle. Saadigi süüdikist vallalõ. Sälämõskminõ ja vihtmine käve vastakudi. Sõs aeti umavahel jutto, kullõldi ütstõsõ käest küläudissit. Vai arotõdi tüüasjo.

Päält mõskmist tennäti sannakütjät, viikandjat ja vihahaudjat. Vihahaudmisõ viiga oll' hää pääd mõskõ, hiusõ saiva pehme ja läükvä. Rohkõmb nuuri tütrigõ muud.

Ku naati puhast hamõht sälgä pandma, tegi vanaima kõgõ hindäle ja latsilõ ristimärgi rinna ette. Toda tegi tä ilma midägi lausmada ja vällä näütämädä.

Ristimärk pidi inemist hoitma häti ja õnnõtuisi iist. Timä jutu perrä oll' sann vanast olnu ka nukanaisi kotus, koh latsõ ilmalõ tuudi. Päält sanna oll' hää juvva kotoh tettüt leevätaari.

Suidsosannah oll' viil suur ettevõtminõ – perre lihatagavara suidsutaminõ. Tuudaigo oll' laeluuk kõik aig kinni, hoiti õnnõ akõnd veidükese vallalõ.

Sanna lae all olliva lepäpuust resti, kohe liha nüürega rippo panti. Kindsotükü ja lappõ eräle. Kamarapuul ülespoolõ, et suulvesi parõmbilõ vällä nõrgoda saasi. Ku tsilkmine lõppi, sõs kääneti kamarapuul alla, et rasva hoita.

Liha oll' vähämbält paar kuud suulvii siih olnu, kohe oll' maigu jaost ka kiuslauko pant. Lihha suidsutõdi inne lihavõttõpühhi. Suidsuh oll' iks kats päivä ja üts üü.

Küteti lepäpuiõga. Kütsele lihalõ tetti viil kats ahotäüt kadajasuitso. Otsiti ossõ, millele ka mari küleh. Nii saadi hää maik ja liha saisõ kah parõmbilõ. Kütmist es tohe ka üüsest är jättä, vahet es või olla. Muido olõs maigu är tsurknu ja alalõ ei olõs kah nii häste saisnu.

Lihasuidsutaminõ oll' perreh tähtsä tüü. Käüti kõik aig sanna vahet, ka üüse, et midägi tegemälä es jäänü. Liha hoitmisõ jaost pidi olõma päält suidsutamist õhurikas kotus. Panti rippo aida laetala konksõ otsa.

Päält suurt tüüd mõsti sannalava ja põrmand lipõga (tuha pääl saisnu vesi) puhtast. Tuu tegi häste rasvast puhtast. Küteti kõrrast ka ahjo. Põrmando pääle tuudi rüaolgi, et olõs kinmäle puhas. Tuu oll' latsilõ väega meeleele perrä.

Suvõl põllutõie aigo oll' suidsoliha kõgõ lavva pääl. Piimäsupp kõrvalõ. Nii sai lõunasüük ruttu peetüs, jälki tüüle.

Suidsosanna keresse ehitämine oll' umaette meistretüü. Keresse põrmand ja ussõesine laoti savikivvest. Noist laoti ka sainajago. Ku kütmiseruumi jago laoti, sõs tetti raudrelsest rest, kohe naati keressekivve pandma. Allpuul suurõmba, kõrrast vähämbä

kivikihi.

Kivi pidi olõma puhas põllukivi, valgõt lubjakivvi es või olla. Nuu olõs kavva vingo sisse ajanu. Savi pidi kah puhas olõma. Keresse küle ja saina vahelõ panti liiva, et saina kuuma iist kaitsa. Üts külõ andsõ rõivilõpandmisõ ruumilõ lämmind. Sanna ja keresse suurus olõnõs perre suurusõst. Meil oll' keres umbõs 1,2 miitret pikk, 0,8 lagja, korgus vähä alla miitre

Kiviranna Ülo Olustverest

14. Liinaprovva tahtsõ vanavanaesä sanna puhtas mõskõ

Ma eski ei tiiä, ku vana taa sann om, a vanavanaimä üteli, et seo sann om tettü joba inne vanavanaesä sündumist.

Vanaimä kõnõl', et ma naksi säääl sannan joba käümä, ku ma es olõ viil aastanõgi. Tä nõstsõ minnu säält pääle mõskmist tarõ manu.

Lats es jõvva jo imä ja esäga nii kavva sannan olla ja tä võisõ säääl ka külmä niimuudu saia.

Ütskõrd ku ma joba suurõmb olli, kästi minnu üte mu sugulasõ latsõga iin sanna är minnä.

Sis sai nall'a. Ku tä är nägi, mändse musta sanna saina omma, sõs üteli, et säääl haisas suidsu perrä ja kae, mändse mustõ sainuga ruumin piät tä hinnäst mõskma! Näil oll' jo koton hindäl puhas sann. Tä pagõsi är tarõ manu ja jäigi mõskmalda.

Vanaimä kõnõl' tuud kah, et ütskõrd üts liinaprovva tull' maalõ uma mehe sünnüpäivä pidämä. Tä tahtsõ tudõngist sõbrulõ suidsusannan käümist näüädä. A provva es olõ esi kah suidsusannan käünü. Ku tä är näkk', mändse musta saina omma, sis küsse tä mehe käest pangiga vett ja lubasi saina puhtas mõskõ.

Suidsusannan om kõik hää, õnnõ säääl piät mõistma hinnäst sannuta. Ja ku hää säääl vihtu viil om. Tuu om sanna üts kõgõ parõmbit mõnusit.

Minnu opas' vanaimä joba väikust pääle vihtma. A kõgõ parõmb viht om kadajaviht. Tedä piät õnnõ mõistma nii havvuta, et tä väega ei tsusi.

Sõs om mul meelen üts latsõ-ia keväjäne päiv, ku sannast lihha vällä tuudi ja üteldi, et nüüt om kül valmis. Kül tuu oll' hää ja makus.

Poodist ei osta imä esäga mullõ kunagi säänest. Esä tege hindäle egä keväjä esi soolalihha ja lask sannamehel suidsuta, ku tä õigõt suidsulihha taht saia.

Nüüt olõ ma joba suur ja käü harva vanaimä poolõ. A ku om sannapäiv, sõs lää ma kimmäle kah sanna, mis sis, et piä perän kasvai jalaga kodo minemä, ku imal-esäl aigu uuta ei olõ.

Toda ma tiiä kah juttõ perrä, et sanna piät kütmä kõik aig kimmäs sannamiis, kes sanna tund. Sis ei saa sann mõru.

Mõru tähendäs toda, ku silmä nakkasõ vett juuskma ja kipitämä. Tuu tulõ tuust, ku sanna saina ei olõ kõrraligult lämmäs lännü. Tuud juhtus kõgõ rohkõmb talvõl.

Mul ei jää nüüt muud üle ku tennädä sannamiist, vihahavvutajat ja viituujat.

Mi perrel om iks vidänü. Hää, et vanavanaesä sanna iist huult pidi ja es lasõ är hukka minnä.

Üle suidsusanna ei võta mu silmin ütski sann

Parvõ Airi (16), Varstu keskkooli opilanõ